

DACH W POLSKIM BUDOWNICTWIE WIEJSKIM

GERARD CIOŁEK

Wśród licznych zagadnień, związanych z odbudową wsi polskiej po zniszczeniach wojennych lub jej przebudową w związku z przemianami społeczno-gospodarczymi, wylania się coraz silniej zagadnienie formy zewnętrznej nowego budownictwa wiejskiego.

Dążeniem współczesności jest planowe skoordynowanie elementów przyrodzonych i wytworzonych przez cywilizację ludzką w pewną harmonijną całość, która nosi miano krajobrazu kulturowego. Harmonia takiego krajobrazu polega na mądrym i celowym przystosowaniu się człowieka w jego twórcach do sił przyrody i zasobów, tkwiących w ziemi.

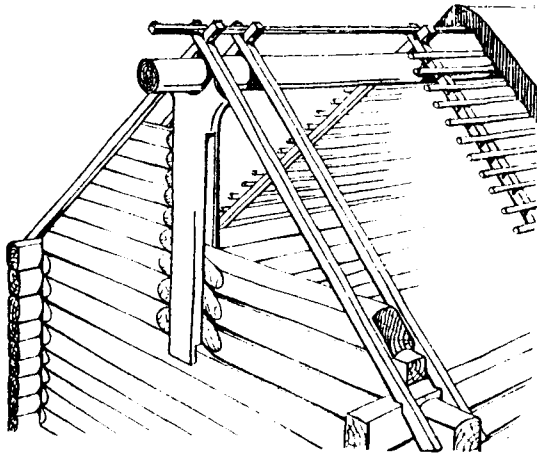
Krajobraz kulturowy wykazuje pewne zróżnicowanie zarówno w przestrzeni jak i w czasie. Ogólnie można stwierdzić, że zmienność zjawisk w przestrzeni jest wynikiem różnych układów sił przyrodzonych, podczas gdy zmienność w czasie jest rezultatem działalności człowieka pojętego jako jednostka i jako zbiorowość. Jeżeli na pewnym terytorium, w określonym przekroju czasu, krajobraz posiada sumę cech, różniących go od sąsiednich obszarów, krajobraz taki nazywamy regionem, a owe cechy—cechami regionalnymi.

Budownictwo wiejskie należy do tej grupy cech krajobrazu, która jest związana z działalnością człowieka. Wobec tego, że osiedla wiejskie zajmują cały niemal obszar kraju, forma budownictwa wywiera przemożny wpływ na charakter

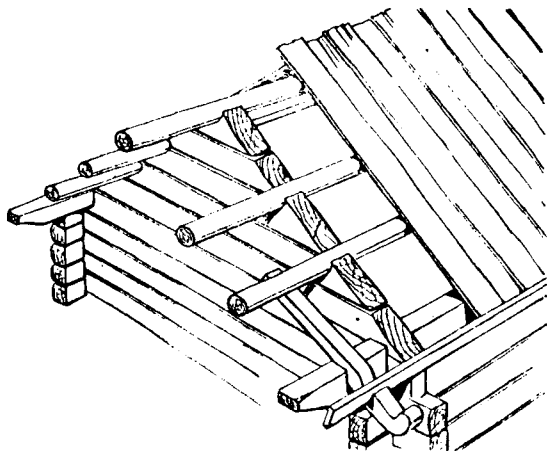
krajobrazu i stanowi jeden z jego zasadniczych części składowych. Podobnie, jak krajobraz, budownictwo wiejskie różnicuje się w przestrzeni i w czasie na pewne określone regiony. W ogólności pomiędzy regionami nie istnieją takie granice, któreby pozwoliły na ściśle wyodrębnienie jednego obszaru zjawisk od innego. Zwłaszcza w ostatnich kilkudziesięciu latach zaczęły się zacierać odrębności form budowlanych, a to skutkiem rozwoju tych wszystkich zdobyczy cywilizacyjnych i technicznych, z których tak dumna jest nasza epoka. Jedyne strome łańcuchy górskie i nieprzebyte bagna stanowią mogą ową granicę, po obu stronach której mamy do czynienia z zasadniczymi zmianami zjawisk. Przeważnie zjawiska te zmieniają się powoli, przyjmując formy przejściowe i taki obszar, o cechach wspólnych dla obu sąsiadujących ze sobą regionów nazywamy rubieżą¹⁾.

1. DACH I JEGO KONSTRUKCJA.

W bryle budynku wiejskiego, chałupy lub zabudowania gospodarczego, zasadniczą rolę odgrywa dach. Jego forma, pokrycie i barwa stanowią element dominujący zarówno w pojedynczym obiekcie, jak i w zespole zagrody lub osiedla. Wieś polska wyróżnia się wielkim bogactwem typów w zakresie konstrukcji dachowych, sposobu krycia i zdobnictwa. Istnieją jeszcze w niektórych okolicach archaiczne systemy konstrukcyjne, jak socha (ryc. 1) i luźny zrąb (ryc. 2) które

RYC. 1

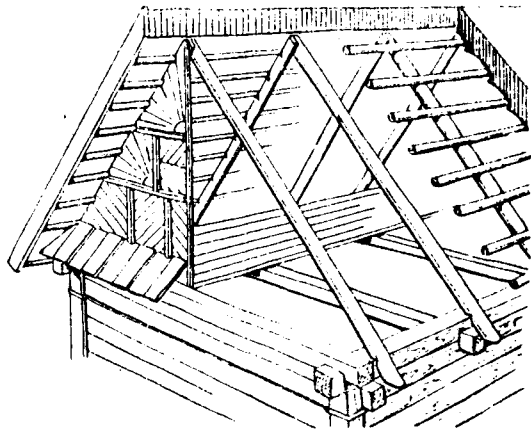

RYC. 2

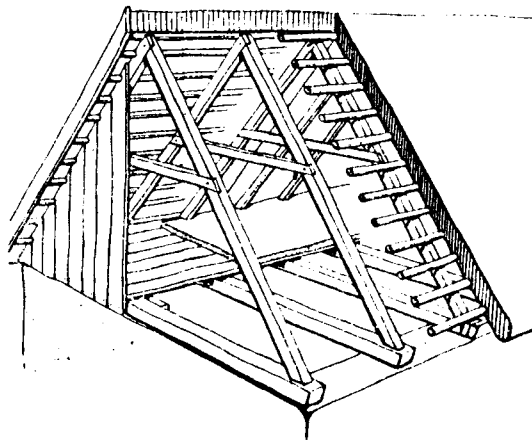
genezę swoją sięgają okresów wczesnohistorycznych. Wyrazem skryształizowanej już myśli konstrukcyjnej są dachy krokwiowe, panujące dziś właściwie w całej Polsce i wypierające niemal zupełnie wiązania typu archaicznego, bądź degradujące je do krycia budynków gospodarczych (np. stodoły w Łowickim o dachach sochowych lub sypańce na Łemkowszczyźnie o dachach na luźny zrąb).

System krokwiowy posiada trojaki sposób oparcia dolnego końca krokwi: bezpośrednio o zrąb budynku, o belkę stropową i o płatew, leżącą na wysuniętych końcach belek stropowych. Typ pierwszy, rozpowszechniony na wschodzie i południu kraju reprezentuje jakby pierwszą fazę rozwoju dachu krokwiowego, kiedy kozły opierają się bezpośrednio na ścianach, powodując nieuniknione

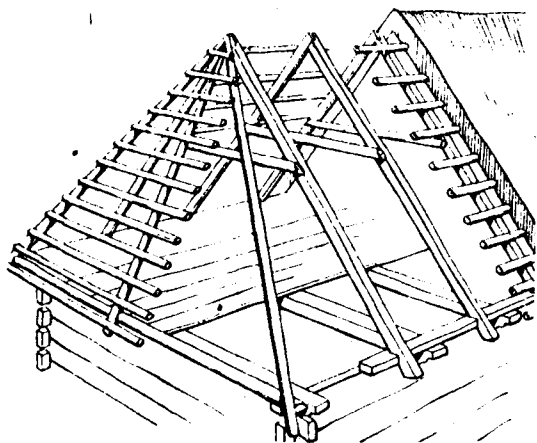
działanie sił rozpierających, równoważone przez odpowiednie związanie przeciwnych ścian wzdłużnych belkami stropowymi (ryc. 3). Panujący na zachodzie i północy kraju typ drugi jest wyrazem uniezależnienia ustroju dachowego od zrąbu. Każdy kozioł krokwiowy tworzy zamknięty trójkąt sił, który postawiony na podporze, czyli na ścianach, nie powoduje ich wyboczenia (ryc. 4). Typ trzeci łączy w sobie cechy obu poprzednich, stwarzając zespół konstrukcyjny, niezależny od ścian budynku, a jednocześnie, przez wprowadzenie płatwi elastycznej pod względem wzajemnego układu kozłów i belek stropowych. (ryc. 6). System ten pokrywa zwartym zasięgiem centrum kraju obejmując górne i środkowe dorzecze Wisły, łącząc się zresztą z obszarami, zajętymi przez system krokwiowo-belkowy. W górach, zwłaszcza

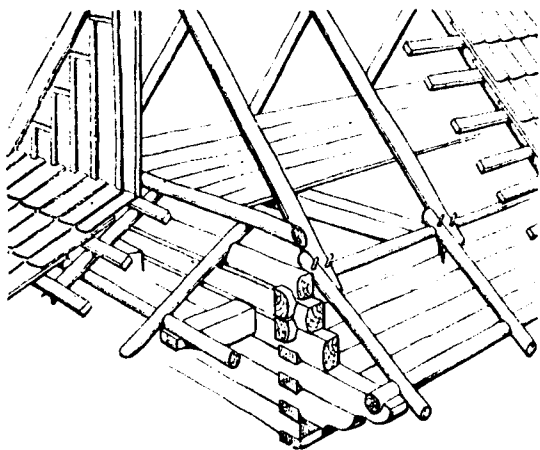
RYC. 3

RYC. 4

RYC. 5.

RYC. 6

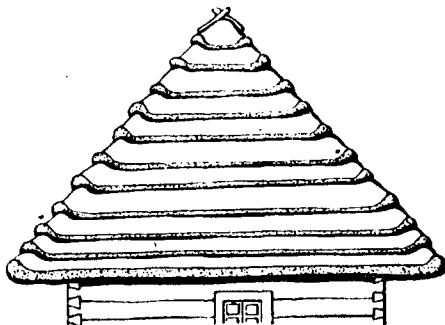
w Beskidzie Zachodnim i na Podhalu obserwujemy wiązania dachowe wsparte na zrębie, lecz okap dachu schodzi niżej, opierając się przepustnicami na płatwi, spoczywającej na wysuniętych płazach zrębu, tzw. rysiach (ryc. 6).

2. POKRYCIE DACHU

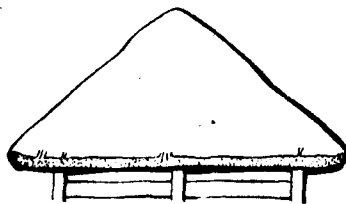
Panującym w Polsce materiałem do krycia dachów jest niewątpliwie słoma, która występuje również w licznych chałupach, starszego pochodzenia, na terenach Ziemi Odzyskanych, gdzie pozatym przeważa dachówka, blacha i papa. Jedynie regiony górskie (Karpaty i góry Świętokrzyskie) wyróżniają się przewagą dranic i gontu, zgodnie z miejscowymi warunkami przyrodzonymi. Sposoby krycia dachu słomą można ująć

ogólnie w dwa typy: rozścielanie słomy i poszywanie drobnymi snopkami²⁾. Rozścielanie słomy znane jest na północno-wschodnim pograniczu, poszywanie na terenach pozostałych. Wśród sposobów poszywania najczęściej używane są: zakłośniak i głowacz. Warstwy zakłośniaków dają powierzchnię schodkowaną (ryc. 7), warstwy głowaczów (na dół kłosami) tworzą powierzchnię gładką (ryc. 8). Najczęściej spotykanym typem pokrycia w Polsce środkowej, to gładkie połacie dachów ze schodkowanymi grzbietami, przy dachach czterospadowych lub dymnikowych (ryc. 9), natomiast dach, cały schodkowany, określany bywa przez lud, jako dawniejszy i zachwalany, jako trwalszy³⁾. Dachy kryte słomą występują z reguły na niżej, na obszarach rolnych (ryc. 10).

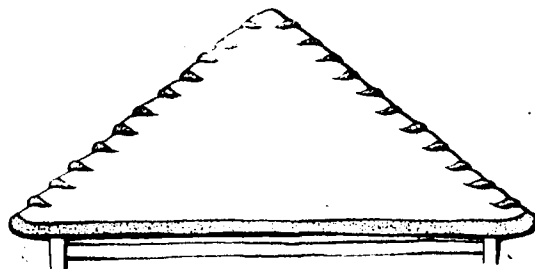
Użycie drzewa do pokrywania da-

RYC. 7

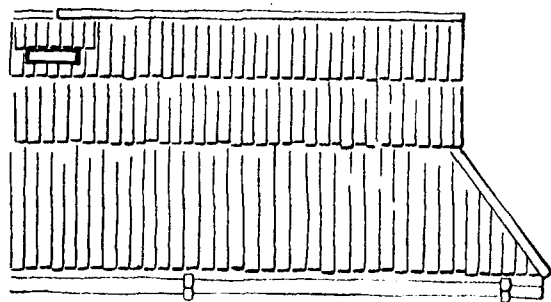
RYC. 8

RYC. 9

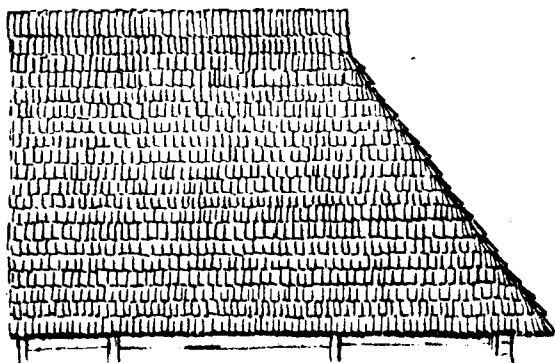
RYC. 10

RYC. 11

RYC. 12

RYC. 13

chów, w formie dranic, desek lub gontów ogranicza się obecnie do obszarów górskich i podgórszych. Darte lub łupane deski układane są w dwa lub więcej rzędów na połaci (ryc. 11 i 12). Stosunkowo nowszego pochodzenia jest gont zwany na Śląsku szyndziółem, w dużej mierze stosowany w budownictwie małomiasteczkowym, sakralnym i dworskim na obszarze całej Polski (ryc. 13). W drugiej połowie XIX w. wiele gmin lemnowskich wykupiło na wspólną własność lasy dworskie, co dawało możliwość wybierania z lasów gminnych dowolnej ilości bezpłatnego drzewa. Skutkiem tego dachy gontowe w ciągu ostatnich 70 lat prawie zupełnie wyrugowały pokrycie słomiane w całym powiecie gorlickim i w części sądeckiego 4).

W naszych czasach obserwujemy proces odwrotny: wycofywanie się dachów drewnianych przed słomianymi, nawet w okolicach, obfitujących w lasy i stosowanie charakterystycznych form mieszanych, słomiano-drewnianych, jak np. w Nowatorskim (ryc. 14 i 15).

Występowanie dachówki pokrywa się przede wszystkim z granicą polityczną b. zaboru pruskiego (Śląsk, Wielkopolska, Pomorze i Mazury) ponadto znajdujemy ją dość licznie stosowaną w pasie Podkarpacia od Białej pod Przemyśl. Obok dachówki ceramicznej, o tradycji historycznej, jak holenderka i karpówka, posiadającej duże walory plastyczne, stosowana bywa ostatnio dachówka cementowa łatwa do domowego wyrobu i tania. Prowadzone nad nią obserwacje stwierdzają dość szybkie jej pątnowanie się w tonach, podobnych do

RYC. 14

starego gontu, co w ocenie tego materiału z punktu widzenia ochrony krajobrazu jest momentem dodatnim (ryc. 16).

Ujemnym natomiast zjawiskiem jest ogólne rozpowszechnienie się blachy ocynkowanej lub cynkowej (ryc. 17) oraz papy, które zmieniając kąt nachylenia dachu i przez swój obcy barwę i fakturę charakter stanowią wielkie niebezpieczeństwo dla utrzymania cech swojskich, harmonizujących z krajobrazem (ryc. 18). Duży wpływ na użycie tych materiałów, jako ognioodpornych wywierają stawki ubezpieczeniowe od pożaru, znacznie niższe od stawek pobieranych przy pokryciu słomą lub gontem. d. c. n.

PRZYPISY.

- 1) LENCEWICZ S. Polska. Wielka Geografia Powszechna. Warszawa 1937.
- 2) MOSZYŃSKI K. Kultura Ludowa Słowian. I.
- 3) ibid 484.
- 4) ibid. 488.

LE TOIT DANS LES CONSTRUCTIONS DE CAMPAGNE EN POLOGNE

Considérant que la forme du toit décide du caractère de la maison ainsi que de la valeur esthétique des constructions de campagne, l'auteur examine tous les éléments qui influencent la forme des toits, en définit les types fondamentaux, leur emplacement sur le sol polonais et explique leur apparition.

(à suivre).

RYC. 15

RYC. 16

RYC. 18

RYC. 17

